

ספרים

סידור מחדש

חיבורו המקיף של פרופ' דוד הנשקה צולל למקורות חז"ל הקדומים ומבקש לחשוף מתוכם את יסודותיה הראשוניים של התפילה. תיאורו העצמי של המחבר כ"מגיד שיעור ופרופסור לתלמוד" מבטא את אופיו הייחודי של הספר / **עוזיאל פוקס** /

אורח החיים היהודי מבוסס במידה רבה על התפילה – בין התפילה האישית בעת צרה ושמחה, ובין תפילות הקבע המארגנות את סדר היום היהודי. לא בכדי זכו תולדות התפילה ונוסחיה למקום מרכזי בספרות המקור.

חיבורו הגדול של פרופ' רוד הנשקה, על שני כרכיו, מבקש "להעמיד את מחקר התפילה על בסיס ניתוח מפורט של החומר התלמודי, לפי דרכי המדע התלמודי המעורבן". מכיוון שהריון מתבסס על ספי רות חז"ל, הוא אינו כולל את כל מה שמצוי כיום בסידור התפילה שלנו, אלא דן רק ב"פרקי יסוד" בעי גייני "תפילות הקבע", הספר בנוי מארבע חטיבות: ברכות (בעיקר ברכת כוהנים שנהגה במקדש, ובר' כות המצוות); מצוות קריאת שמע וברכותיה; הקריאה בתורה; תפילות הקבע (בעיקר תפילת העמידה).

הדיונים בכל סוגיה ארוכים ומפורטים. די לציין את הסעיף בן 26 העמודים שבו דן המחבר במה שהוא אינו דן בו בספר (שמשהו על החסר מן הספר). חלק זה עשוי היה להיכתב כהערת מבוא קצרה המבהירה שהספר מתמקד בתפילות הקדומות הנוכרות במשנה, אך המחבר מקדיש דיונים עשירים במקורות כדי להר בהיר את איחורם של חלקי התפילה שאינו דן בהם. כך למשל, דיון בן שמונה עמודים נועד להראות שמי קודם של "פסוקי דומרה" אינו נעוץ בתקופת הת' נאים, בניגוד לדעת חוקרים שסברו כך. תתי־סעיף זה הוא למעשה מעין מחקר עצמאי הדן בכל המקורות העוסקים בפסוקי דומרה, תוך דיון בספרות התורנית והמחקרית הענפה בעניין.

הנושאים שלהם אכן מוקדש הספר נידונים, כמובן, בפירוט ובארכנות רבה יותר. כך למשל, למעלה מ־200 עמודים עוסקים ב"מפעלם של חכמי יבנה במיסוד מסגרות התפילה", ונידונות בהם משניות וברייטות המעידות על התפילה בזמנם של חכמי הדור שלאחר החורבן. מקורות אלה נבחנים מכל ההיבטים הכרוכים ב־ראילן

עורך אריאל שנבל

מתניה שראוב, מתפלל, צבעי פנדה על עץ ומתכת, 2020

בהם – דיונים טקסטואליים, השוואות מקורות, דיונים פרשניים והלכתיים, ודיון בספרות המחקר הענפה.

לחוד ובחד

במסגרת זו לא נוכל לסקור אפילו את עושר הגר שאים הנידונים בספר: אסתפק אפוא בהצגה חלקית מאוד של שתי סוגיות מרכזיות. כידוע, זמן ייסודן של תפילות הקבע אינו ברור כל צרכו. היו חוקרים שראו את היווצרות תפילות אלו כמחלף התפתחות־יהודי־גתי שהחל בראשית ימי הבית השני, והיו שראו אותן כיצירה שנוצרה "יש מאין" ברור שאחרי החורבן, וכי תגובה לחורבן. מן העובדה שבכל המקורות שמומן הבית השני אין רמז לתפילות קבע, הסיקו חלק מן החוקרים שבימי הבית לא נהגו תפילות קבע, וכי אלה נוצרו רק לאחר החורבן. עם זאת, כמה מקורות בספי רות חז"ל עוסקים בתפילות עוד בימי המקדש. חלק מן החוקרים ביטלו עדויות אלו וטענו שהן מאוחרות ואינן מקריות. בניגוד להם טוען הנשקה ש"שיקול דעת זהיר לא יבטל עדויות אלו כלא היו, אלא יבקש לשלבן עם העדויות החיצוניות המנוגדות" (עמ' 906).

מתוך שילוב של המקורות החיצוניים עם ספרות חז"ל, קובע הנשקה שאכן היו נוסחי קבע עוד בש' להי ימי הבית השני, אלא שאלה היו מוגבלים בעיי קר לחוגי החכמים ולא נפוצו לכלל הציבור. הנשקה מראה שכל העדויות על תפילות־קבע־קדומות בספי רות חז"ל מתייחסות אך ורק לתפילת שליח הציבור,

(ראו הסיכום בעמ' 1164 ואילך). תפיסות יסוד אלה לא השתמרו בתקופת התנאים המאוחרת ובתקופת האמוראים, וכתוצאה מכך הובנו המקורות בדרכים חרדשות ונפסקו הלכות בהתאם.

למה דווקא שמונה־עשרה

הפרק הרביעי של הספר מבקש לעמוד על המב' נה הקדום של תפילת העמידה. במסגרת הזו נתמקד בשני קשיים ידועים. הראשון קשור למספר הברכות. הכול יודעים שהתפילה מכונה "תפילת שמונה־עשרה", אך בפועל אנו מתפללים כיום תשע־עשרה ברכות. פער זה נרזן כבר בסוגיית התלמוד, וחזר וגי' דון בדבריהם של חוקרי התפילה שפירשהו כאופנים שונים, ואף הבחינו בין המסורת הארץ־ישראלית למי סורת הככלית של התפילה.

הקושי השני קשור להגדרת שלושת החלקים של תפילת העמידה: שלוש הברכות הראשונות מוגדרות כ"שבחו של מקום", ואכן בכך הן עוסקות. הברכות האמצעיות, אלה שבין "חונן הרע"ת" ל"שומע תפי־לה", עוסקות בבקשות פרטיות ולאומיות, שהמדרש קורא להן "צורכם של ישראל". הקושי הגדול מתמי' קר בשלוש הברכות המסיימות את התפילה. ברכות אלה מוגדרות כ"שבחו של מקום", ואף נמשלו לעבד שלאחר שביקש בברכות האמצעיות "פרס מרבן", הרי שבאחרונות הוא "דומה לעבד שקבל פרס מרבן ונפי – ברכת עבודה, ברכת מודים וברכת שים שלום, אינן תואמות את ההגדרה הזו.

על כך כותב הנשקה: "רא עקא, מראשית מחקר התפילה כבר הוצג הקושי החמור שבכך: ברכה אמי צעית של חטיבה זו, ברכת ההודאה, אכן ממלאת את הציפיות לאופי של חיתום, כי לאחר בקשותיה של החטיבה האמצעית, ברכת ההודאה היא ההולמת ביותר לשמש סיום לתפילה. אבל הברכה הראשונה בחלק זה, ברכת העבודה, וכן הברכה האחרונה, ברכת השלום, הרי מוסיפות צרור של בקשות – והללו כבר אין כאן מקומן" (עמ' 913–914).

ההצעה של המחבר, על רגל אותה, היא שברכת עמידה המקורית שנהגה עוד בימי הבית אכן הסי תיימה בברכת ההודאה, ואילו ברכת השלום נוספה בשלב מאוחר יותר. המחבר מציע שבסופה של תפילת העמידה הקדומה, כלומר לאחר ברכת ההודאה, אמרו הכוהנים ברכת כוהנים ובכך הסתיימה התפילה. קביי עה זו תואמת את פשטות לשונה של המשנה העוסקת בברכות האמצעיות של ראש השנה, שלאחריה מסיים החזן "ואומר עבודה והודאה וברכת כהנים". לאור קביי עה זו מבאר המחבר בין השאר גם את תפקידה של ברכת כוהנים בסוף התפילה, את הסיבה שבגללה נוס' פה ברור שעבד, שראו את עצמם כחיליה בשרשרת הסבר זה של מבנה התפילה, כמו החיבור כולו,

מושגת על ניתוח מבוקר של מקורות חז"ל, וביסוד הדברים מובע אמון בהיסטוריות של מקורות אלה. דבריי המחבר אין סיבה לפקפק בעדיתם, ואין גם סיבה לפקפק בייחוס מימרות לחכמים שבשמם הם באים (אלא אם יש הוכחות חרימשמעיות לכך). עם זאת, העובדה שמקורות חז"ל הגיעו אלינו בעריכה מאוחרת יחסית, מובילה את המחבר לנסות לחלץ רבדים קדומים, או "משנה קדומה", כלומר עדויות על תקופות קדומות יותר. ניסיונות אלה מובילים בהכרח להצגה של הוכחות וראיות לצד הצעות והשי'

ערות, והמחבר משתדל להבחין בכתביתו בין הורדאי ובין המשוער.

"שני דינים"

מטבע הדברים, רשימה קצרה זו איננה יכולה לעי' שות צדק עם ריבוי הנושאים ותתי־נושאים שבספר. במהלכו נידונים מאות מקורות מספרות חז"ל ופור' רות בו הערות ותוכנות בסוגיות שונות, הן בענייני תפילה הן בענייני הספרות התורנית לכל מרחביה. כך אפשר למצוא בו דיונים על ההבדל המושגי בין "ברכה" ל"תפילה"; הגדרה מחודשת של המושג "בין הערביים"; הערה על שיטת תיקוני הווחר בעניין תפילת ערבית של שבת, דיון על הגר"א ושאלת פשוטה של משנה; דיון מתודולוגי בדרכו של הרב י"ד סולובייצ'יק ועוד ועוד.

בכריכה האחורית מופיעות כנהוג מילים אחרות על המחבר, "בוגר ישיבות ומגיד שיעור, משמש פרי' פסור לתלמוד באוניברסיטת בריאלין...". התיאור הזה, על כריכת ספר שרואה אור בהוצאה אקדמית, מלמד על תפיסתו העצמית של המחבר, שרואה עצמו בראש ובראשונה כ"בוגר ישיבות ומגיד שיעור" בני' שיבות, ורק לאחר מכן "משמש פרופסור לתלמוד". צורת הצגה זו עשויה ללמד משהו גם על סגנון הכי'

כאמור, הספר כתוב באריכות ובוחן את המקורות ביסודיות רבה, תוך שהוא הופך בדרכו כל אבן ומי' תייחס למקורות בהעמקה ובפירוט. התחושה שלי בעת הקריאה הייתה שאני קורא (או שומע) שיעור ישיבתי. כך, פרק אופייני בספר יכלול הצגה של מקור, דיון במפרשים הקלאסיים, הצבת קשיים על ההסברים, הצעת דרך פתרון של חלק מן החוקרים, הצגת קשים על דבריהם, הצעה שהעלו חוקרים אחרים והקשיים בה, והצעת הפתרון של המחבר עצמו. דרך זו מאפיינת את המבנה של "שיעור כללי" בישיבות ברורות האחד רונים. לעיתים אפשר לשמוע אפילו את אותה תרומת ניצחון האופיינית ל"מהלכים" ישיבתיים, שבאה עם הצעת ההסבר השותר את הקשיים.

ייתכן שאפילו ההבחנה היסודית שהוצעה לעיל בין שתי התפיסות של התפילה עשויה להזכיר את המבנה הלמדני האנליטי של "שני דינים", שההבחנה ביניהם באה לפתור קשיים העולים מסבך הסוגיות. ואם כך, "בוגר ישיבות ומגיד שיעור" איננו רק תיאור ביוגרפי אלא גם חלק ממאפייניו המהותיים של הספר. גם עושר המקורות מדברי אחרונים ואחי דרך פוסקי הדורות האחרונים ועד להנהגות של מקרי בלים וחסידים – אינו רווח כיום אצל חוקרי ספרות חז"ל הקדומה, אם כי היה נפוץ יותר אצל גדולי החור קרים ברור שעבד, שראו את עצמם כחיליה בשרשרת הדורות של פרשני התלמוד, ישנים גם חדשים.

סוף דבר: לפנינו ספר עשיר, מלא וגדוש בניתוי חים מאירי עיניים לסוגיות חז"ל בענייני התפילה, ובו חידושים והצעות פרשניות בפינות השונות של תולדות התפילה. העושר הגדול והפירוט הנרחב מצי' ריכים לימוד ועיון, ויפה עשה המחבר שבסוף כל פרק או חטיבת פרקים הוסיף "סיכום ומסקנות", שבהם הציג את עיקרי טיעוניו. סיכומים אלה מסייעים לראות את המכלול שמעבר לפרטי הפרטים. זהו ספרו הרביעי של המחבר, ויש לקוות ולאחל לו שי' זכה להמשיך להעשיר אותנו בתורתו ובמחקריו. ●

שיפוט מהיר

/ צור ארלין /

האוצר מתחת לגשר

שני רפוסים שכיחים בסיפורים על ישראלים המגי' עים למנווים בודהיסטיים: אלה שראו שם ניסים ונפי' לאות, הגיעו לתודעת־העֶבֶר ומצאו את היכולת לה' תגבר בריכוז הרוח על מגבלות הגוף; ומנגד אלה שעשו את כל הדרך לשם כדי לגלות שהכול נמצא בעצם אצלנו: בתורה, בחסידות, בקבלה, בתורת הנבואה. את שתי הגישות הללו אפשר לומר שהרומן שלפנינו כולל – וממילא, בהיותן סותרות, גם קצת שולל.

כי אכן, הרומן מתאר באותנטיות וברוב יופי והעמי' קה את חי' המנווים הללו ואת עיקרי המשנה הגלמדת בהם בשתיקיות, במנטריות, ברמזים, במשימות. הגיבור, בן דמותו של המחבר, הוא שכיר במשרד עורכי דין ישראלי (קרן האמיתי רואה חשבון), ובמקביל מורה לאמנויות לחימה, הרפתקן, אצן ואיש ספורט אתגרי. הוא מגיע לנפאל ולצפון הודו כדי להשתלם בבודוהיזם, הנראה לו תחילה מחזן חפץ. העלילה שאבת אותו ממקום למקום, ממנוזר למערה, בסדר עולה של נידחות, וזאת משום שהוא עולה על עקבותיו של כתבי־קודש בודהיסטי עתיק, מסתורי ומסעיר, "סוּטרת השליחות", הנוגע לאפשרות לגבור על חקי הטבע.

אבל כבר בהתחלה מגיע הגיבור למסקנה שהבר' הדוים איננו מה שסיפור לו. שהבודוהיזם כפי שהוא מוצג במערב, כפילוסופיה ושיטת תרגול רוחני, הוא גרסה לחלשים. שמדובר בדת שתביה הפנמיים ומי' סורותיה נוקשים וקנאים ואירדצינליים. זה לא גורם לו לעזוב אלא להפך, להתגלגל עוד ועוד למעלה ופי' נימה, מתוך תערוכת אישיותית של ספקנות, חקירות והרפתקנות. וכך, בהדרכתם של אנשי הסור שבמנווים, הוא מחליץ מתוכו יכולות רוחניות וגופניות מרשימות, וחווה ביכולות פנטסטיות אף יותר של אנשי סור אלה. ברקע עומדת אפילו האפשרות לרקע משרות לאיתם קדמונים בודהיסטים שמוספר עליהם כסוּטרת השלי־חות ול"בני האלוהים" שבספר בראשית.

וכך אנו מגיעים, מתוך אותה תערוכת של השתאות ודחייה שהגיבור מפגין כלפי הבודוהיזם, אל לב מודל "האוצר שמתחת לגשר" שהזכרנו. שכן ככל שבסעו של הגיבור מעלה הילוכים, כך קורים שני דברים: הסיפור עובר אל מחוזות הפנטזיה ויכולות־העל, ולשונו ומי' חשבתו של המספר נאחוות בעולם המושגים היהודי. מסורות הפלא השונות, היהודית וההודית, משרגות בעולם מושגים אחר ומתגלות, לאו דווקא במוצהר וביודעין, כעולות מאותן צורות חשיבה ורמיון. קבלת האותיות של ר' אברהם אבולעפיה, הפרדס והאל תא' מרו מים מים של ארבעת התנאים, ועוד ועוד, צצים ועולים בתפיסות הסור הבודהיסטיות.

כך קורה, למשל, שסצנת השיא של הרומן, התקי' דשות למעמדהעל שבסוּטרת השליחות, היא סצנת עלייתו משה להר סיני, בציי' רוף עלייתו להר נבו. היסודות הלא־יהודיים המובהקים המצויים בה אף הם, שהם מעין פנטזיה מוקצנת של שאיפות ההתאיינות וההתעלות הבודהיסטיות, מור' סיפים לה בעיקר ממד מעורר לחללה. מסקנתו של הגיבור היא לראות את עולם הסור כפרדס, שאפשר לתעות בו וללקט בו, ולא כ"דרך". זו מסקנה ייחודית שכדי להתגלגל אליה חושף לנו המחבר עולם בודהיסטי מוקצן, מבקעת ומופלא גם יחד.

סוף מעשה
דניאל קרן
פרדס, 2024, עמ' 244